

ભાતીગળ મેળા ને ઉત્સવો

અઢળક ઉજવણીનો અનેરો આનંદ!

રાજસ્થાનની સંસ્કૃતિમાં વણાયેલાં લોકસંગીત અને લોકનૃત્યો, અહીંની લોક તથા આદિવાસી પરંપરા તથા લૌકિક અને આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિ-આ બધાંનું પ્રતિનિધિત્વ રાજ્યના વિવિધ મેળા ને ઉત્સવોથી સમૃદ્ધ કેલેન્ડરમાં થાય છે. અહીં બારેય માસ ઉત્સવનો માહોલ હોય છે. અહીં બારેય મહિનાની તિથિઓમાં પથરાયેલા તથા વિવિધ રંગ, સુગંધ ને દવનિથી સભર એવા આ મેળા-ઉત્સવો એટલે અનોખાં વિધિવિધાનોનો ભવ્ય નજારો, જે વિરોધાભાસી ભૂભાગ ધરાવતી આ ધરતીને એક અનેરી ચમકદમક આપે છે.

રાજસ્થાનના મેળા-ઉત્સવોનું એક વૈશિષ્ટ્ય એ છે કે આમાંના ઘણા સદીઓ જૂના રાજસ્થાનના સાંસ્કૃતિક વારસાના ભાગરૂપ ઊજવાય છે. જોકે કેટલાક મેળા એવા પણ છે, જેની પરંપરા બહુ જૂની નથી. આમ છતાં એમની લોકપ્રિયતા એટલી વધી છે કે એ રાજ્યના વાર્ષિક ઉત્સવ પંચાંગમાં સ્થાન પામ્યા છે.

જોધપુર-જયપુરના પતંગોત્સવ

રાજસ્થાનના મેળા-ઉત્સવનો વિષય નીકળે ત્યારે મકરસંક્રાંતિની વાર્ષિક ઉજવણીમાં એટલે કે પતંગ ઉડાવવાના તહેવારમાં જોધપુર અને જયપુર મોખરે હોય છે. આ આનંદ-ઉમંગનો તહેવાર આવે છે ૧૪ જાન્યુઆરીએ, જ્યારે શિયાળો આથમવાનું શરૂ થાય છે. એ દિવસે લોકો ખેતરોમાં સારો પાક ઊતરે એ માટે

પ્રાર્થના કરે છે, સાથે સાથે સૂર્યદિવને તલ ને ખીચીનો નૈવેદ્ય ધરાવે છે. જોધપુરમાં તો રક્ષાબંધન તથા અમુક અંશે અક્ષયતૃતીયાએ પણ પતંગ ચગાવવાનું મહત્ત્વ છે.

બિકાનેર કેમલ ફેર તથા નાગૌર કેટલ ફેર

રાજસ્થાનના ઊડીને આંખે વળગે એવા ભપકાદાર મેળા છે બિકાનેર કેમલ ફેર અને નાગૌર કેટલ ફેર (ઢોરઢાંખરનો મેળો), જે જાન્યુઆરી અને ફેબ્રુઆરી મહિનામાં યોજાય છે. ઊંટ અને ઢોરઢાંખર રાજ્યના ગ્રામીણ રણવિસ્તારની જીવનશૈલીનું જ એક અંગ છે આથી રાજ્યની મહત્ત્વની એવી સાંસ્કૃતિક ને આર્થિક પ્રવૃત્તિ માટે આ ઊંટ-ઢોરના મેળા એક માર્ગ મોકળો કરી આપે છે.

બિકાનેર નજીક ઊંટ-સંવર્ધન કેન્દ્રની મુલાકાત લેવા જેવી છે અને બિકાનેર

કેમલ ફેરમાં થતી અદ્ભુત વિવિધ પ્રવૃત્તિ જોવાનો લાડાવો પણ લેવા જેવો છે. એ જોવા અહીં સ્થાનિકો ઉપરાંત દેશ-વિદેશના સહેલાણીઓ રીતસરના ઊભરાતા હોય છે. આ મેળામાં શિપ ઓફ ધ ડેઝર્ટ નામે એક ઉત્સવ ઊજવાય છે, જેમાં અહીંના લોકોની રહેણીકરણીનું પ્રતિબિંબ પડે છે. ઉજવણી શરૂ થાય છે સરસ રીતે શાણગારેલાં ઊંટોની પરેડથી. પછી યોજાય છે ઊંટડીઓને દોહવાની સ્પર્ધા. પશુનું ઊન ઉતારવાની સ્પર્ધા પણ યોજાય છે, પણ સૌથી સરસ સ્પર્ધા છે ઊંટોનાં નૃત્યની.

જાન્યુઆરી અને ફેબ્રુઆરી મહિનાની વચ્ચે યોજાતા વાર્ષિક નાગૌર કેટલ ફેરની મજા પણ લેવા જેવી છે. આ મેળો દેશનો સૌથી મોટો મેળો છે. એમાં દર વર્ષે બળદ, ઊંટ અને ઘોડાની લે-વેચ થાય છે. એ ઉપરાંત, નાગૌરનાં બહુ જાણીતાં મરચાં અને બીજા મરી-મસાલા પણ અહીં વેચાય છે.

જેસલમેરનો રણોત્સવ

રાજસ્થાન વિશે વધુ જાણવા માગતા સહેલાણીઓને જેસલમેર ડેઝર્ટ ફેસ્ટિવલ (જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી)ના ઉત્સવ વિશે જાણવાનું ગમશે. આમ તો આ ફેસ્ટિવલ ઘણાં સ્થળે યોજાય છે, પણ એ બધામાં શ્રેષ્ઠ છે સેમ ડ્યુન્સ ખાતે યોજાતો ફેસ્ટિવલ. આ સ્થળ આવા ઉત્સવો માટે શ્રેષ્ઠ સ્થળ છે. અહીં લોકો રાજ્યનાં લોકગીતો અને લોકનૃત્યોની પરંપરાનો લાડાવો માણી શકે છે. સાથે સાથે ખાણી-પીણી, હાથબનાવટની ચીજો, ઓઢાણીઓ, આભલાંવાળી ચોળી ને ઘેરદાર ઘાઘરા જેવા સ્ત્રીઓના રંગબેરંગી પોશાકો, વગેરે પણ આ પરંપરાનો જ હિસ્સો છે. શાણગારેલાં ઊંટોનો ડાન્સ અને એમની રેસ જોવાનો લાડાવો પણ લેવા જેવો છે. એ ઉપરાંત, અહીંના મુદ્દાળા અને પાઘડીધારી પુરુષોને ઢોરો તથા પૈસાની લેવડદેવડ કરતા જોવા એ પણ એક નજારો છે.

બનેશ્વર ફેર

તમારે જો રાજસ્થાનની સમૃદ્ધ આદિવાસી સંસ્કૃતિની ઝાંખી કરવી હોય તો ડુંગરપુરમાં યોજાતા બનેશ્વર ફેર (જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરીના પ્રારંભ)માં જવું જોઈએ. ડુંગરપુર હકીકતમાં માત્ર રાજસ્થાનના જ નહીં, ગુજરાત અને મધ્ય પ્રદેશના આદિવાસીઓના મેળાવાડાનું પણ મિલનસ્થાન છે.

બ્રજ મહોત્સવ: ભરતપુર

આ ઉપરાંત, રાજ્યના પર્યટન વિભાગે નવો શરૂ કરેલો બ્રજ મહોત્સવ પણ માણવા

જેવો છે. આ મહોત્સવ ભરતપુરમાં ફેબ્રુઆરી-માર્ચ (હોળી) દરમિયાન ઊજવાય છે અને એ બહુ જ સફળ રહ્યો છે. રાજસ્થાનમાં માર્ચમાં યોજાતી હોળીનો ઉત્સવ ઉમંગભેર ઊજવાય છે, પણ ભરતપુર (જેને વ્રજ વિસ્તારને કારણે ભગવાન કૃષ્ણ સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે)માં યોજાતા ઉત્સવની વાત જ ઔર છે. એમાં સ્થાનિક લોકકલાકારો અને બોલીવૂડના કલાકારોના પરફોર્મન્સીસ યોજાય છે. સ્મતગમતના કાર્યક્રમો થાય છે તથા નજીકના કેવલદેવ ઘાના નેશનલ પાર્કમાં નેચર વોક જેવા પ્રવાસો યોજાય છે. વળી, દીગ મોનસૂન પેલેસમાં હોળીના રંગોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા હોય એમ રંગબેરંગી ફુવારા જોવાની પણ સહેલાણીઓને મજા પડે છે.

કામાં ફેસ્ટિવલ: ભરતપુર

છેલ્લાં થોડાં વર્ષથી રાજસ્થાન ટુરિઝમ વિભાગે જુલાઈ-ઓગસ્ટ (જન્માષ્ટમી)માં ભરતપુરમાં કામાં ફેસ્ટિવલનું પણ આયોજન શરૂ કર્યું છે. આ તહેવારમાં કૃષ્ણજન્મ એટલે કે જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ ઊજવાય છે. આ નિમિત્તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં કીડાસ્થળ તરીકે પ્રખ્યાત એવા કામાં તરીકે ઓળખાતા કામવનમાં કંઈ અલૌકિક માહોલ જોવા મળે છે. અહીંનાં શ્રી ગોકુલ ચંદ્રમાજી, શ્રી મદનમોહનજી અને શ્રી ગોપીનાથજી મંદિરોમાં ધામધૂમથી ઉજવણી થાય છે. આ દરમિયાન યોજાતી કૃષ્ણ રાસલીલા ખરેખર જોવા જેવી હોય છે.

ગણગૌર ઉત્સવ

હોળીના એક દિવસ પછી રાજસ્થાનની સ્ત્રીઓ ગણગૌરનો ૧૮ દિવસનો તહેવાર ઊજવે છે. આ તહેવારમાં પરિણીત જીવનમાં સુખ-શાંતિ અને પ્રેમ મળી રહે એ માટે દેવી ગૌરીને પૂજવામાં આવે છે. ગૌરી અને ઈસર (શિવ)ના માનમાં જયપુરમાં ત્રિપોલિયા ગેટથી ચૌગન સુધી હાથી, ઊંટ અને ઘોડાનાં સરઘસ નીકળે છે અને પછી તાલકટોરામાં વિધિપૂર્વક ગૌરીવિસર્જન થાય છે. ઘણા સહેલાણી જો કે એ જાણતા નથી કે આ તહેવારની અનોખી ઉજવણી ઉદયપુરમાં થાય છે, જ્યાં સરઘસ ગૌર નૌકા તરીકે ઓળખાતી મેવાડના રાજવીઓની શાહી નૌકામાં સરઘસ કાઢવામાં આવે છે. વિવિધ સમાજના લોકો ગંગૌર અને ઈસરની મૂર્તિ માથે મૂકીને શહેરના વિવિધ વિસ્તારોમાંથી સરઘસ કાઢે છે, જેની પૂર્ણાહુતિ ગણગૌર ઘાટ ખાતે થાય છે. ઉદયપુરમાં આ ગણગૌર તહેવાર મેવાડ ફેસ્ટિવલ તરીકે ઓળખાય છે.

સાહિત્યોત્સવ... લોકઉત્સવ

દર વર્ષે જાન્યુઆરીમાં યોજાતો વાર્ષિક જયપુર લિટરરી ફેસ્ટિવલ એટલે કે સાહિત્ય મહોત્સવ પણ લોકપ્રિય છે. સંસ્કૃતિપ્રેમી સંજોય રોચ અને એમની ટીમ સાહિત્ય, પ્રકાશન અને સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રના મહાનુભાવોને ભારતભરમાંથી અને વિદેશમાંથી અહીં ટોક શો, વર્કશોપ અને વિવિધ સમારોહમાં ભાગ લેવા માટે બોલાવે છે.

ઓક્ટોબર-નવેમ્બરમાં મેહરાનગઢ કિલ્લામાં યોજાતા પાંચ દિવસના જોધપુર રાજસ્થાન ઈન્ટરનેશનલ ફોક ફેસ્ટિવલમાં રાજસ્થાનની સમૃદ્ધ સંગીત પરંપરાને ધ્યાનમાં રાખીને વિવિધ પરફોર્મન્સીસ યોજાય છે, જેમાં પદ્મશ્રી એવોર્ડથી સન્માનિત ઉસ્તાદ અન્વર ખાન, કુતલે ખાન, યુગ્ગે ખાન, ભંવરી દેવી જેવાં લોકકલાકારો તો ભાગ લે જ છે, સાથે સાથે આ ફેસ્ટિવલમાં વિશ્વભરની લોકપરંપરાની ઝાંખી પણ જોવા મળે છે.

ઉર્સ ફેસ્ટિવલ

દર વર્ષે જુલાઈ મહિનામાં રાજસ્થાનના પવિત્ર શહેર અજમેરમાં આવેલી સૂફી સંત ખ્વાજા મોઈનુદ્દીન ચિશ્તીની દરગાહમાં ઉર્સ ફેસ્ટિવલ યોજાય છે, જેમાં ભારતભરના શ્રદ્ધાળુઓ આવે છે.

તીજ ઉત્સવ

રાજસ્થાનમાં ચોમાસુ બહુ ખાસ છે, કેમ કે વરસાદ અહીં ઓછો પડતો હોય છે આથી જ ઓગસ્ટ (શ્રાવણ)માં અહીં તીજના તહેવારની ઉજવણી પણ થાય છે એમાં કોઈ નવાઈ નથી. આ ઉજવણીમાં દેવી પાર્વતી અને ભગવાન શિવનું એક્ય પણ ધામધૂમથી ઊજવાય છે.

મારવાડ ઉત્સવ: જોધપુર

આ સિવાય જોધપુરમાં સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર મહિનામાં મારવાડ ફેસ્ટિવલ પણ યોજાય છે, જેમાં ઈતિહાસ, ધરોહર અને ઘણી પરંપરા છતી થાય છે. આ તહેવારનો પ્રારંભ ઉમેદ ભવન પેલેસમાં પારંપરિક નૃત્યો અને ગીતો સાથે થાય છે. સાથે સાથે રાજ્યની વિવિધ વાનગીઓ અને હાથબનાવટની ચીજો પણ આ તહેવારમાં જોવા મળે છે.

આભાનેરી ફેસ્ટિવલ

સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબરમાં આભાનેરી ફેસ્ટિવલ નામે બીજો એક જબરજસ્ત તહેવાર પણ ચાંદ બાવડી વાવમાં યોજાય છે. ભારતની શ્રેષ્ઠ વાવમાં જેની ગણતરી થાય છે એવી આ વાવ જયપુર નજીક દૌસા ગામમાં આવેલી છે. અહીંનાં લોકનૃત્યો જોવા સહેલાણીઓ ખાસ અહીં આવે છે. માંગણિયાર કોમની લાંગા ગાયકી તથા કલબેલિયા કોમનો ડાન્સ, કચ્છી ઘોડી ડાન્સ, કઠપૂતળીના શો તથા બહુરૂપિયા તરીકે ઓળખાતા સમાજના લોકો અહીં પોતપોતાનાં કળા-કૌશલ પ્રસ્તુત કરે છે.

દશેરા ઉત્સવ: કોટા

ઓક્ટોબર મહિનામાં કોટામાં દશેરા ફેસ્ટિવલ પણ યોજાય છે. મૈસુરમાં યોજાતા દશેરા પછી અહીંનો દશેરા તહેવાર બીજા ક્રમે આવે છે. આ તહેવાર દરમિયાન કોટાના રાજવીઓ ગઢ પેલેસમાંથી ભપકાદાર સરવસ કાઢે છે અને છેવટે એ પરિણામે છે દશેરા મેદાનમાં, જ્યાં રાવણદહન થાય છે.

મત્સ્ય ફેસ્ટિવલ: અલ્વર

દર વર્ષે નવેમ્બર મહિનામાં અલ્વરમાં સહેલાણીઓને અલ્વર મત્સ્ય ફેસ્ટિવલમાં રાજસ્થાનની પારંપરિક લોકકળા, લોકનૃત્યો, ગીત-સંગીત જોવા-માણવાનો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે.

પુષ્કર મેળો

નવેમ્બરમાં એટલે કે કાર્તિક મહિનામાં કાર્તિક પૂર્ણિમાના દિવસે આર્થિક, સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક રીતે મહત્વના ગણાતા પુષ્કર મેળાનું આયોજન થાય છે પુષ્કર નગરીમાં, જે બ્રહ્માનું પૃથ્વી પરનું સ્થાન ગણાય છે.

કુંભલગઢ ફેસ્ટિવલ

આ સિવાય કુંભલગઢ ફેસ્ટિવલ પણ અનોખો છે. આ ઉજવણી ડિસેમ્બરમાં થાય છે, જેમાં કુંભલગઢ કિલ્લાને ઝળાંહળાં થઈ ઊઠે એ રીતે શાણગારવામાં આવે છે. અહીં લોકનૃત્યો ને લોકગીતોના કાર્યક્રમો યોજાય છે, જેમાં સહેલાણીઓ રાજસ્થાનના કાબેલિયા, લાંગા, તેરહતાલી અને કચ્છી ઘોડી જેવા પરફોર્મન્સીસ જોવાનો લહાવો લે છે. □